

КИЇВСЬКИЙ ВИМІР КНИГИ ДЛЯ ДІТЕЙ: МИТЦІ ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.

Наталія Турчин

м. Київ

Досвід роботи відділу рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей з популяризації друкованих видань для дітей початку XX століття.

Серед пам'яток історії та культури, що мають величезну історичну, наукову, духовну та матеріальну цінність, особливе місце належить книжковим пам'яткам, рідкісним, цінним виданням, які є невід'ємною частиною не лише національного, а й світового культурного надбання, його колективною пам'яттю. Саме «книжкові пам'ятки – це своєрідна духовна скарбниця людства, його колективна пам'ять. Зберегти їх, створити ключі до розкриття вміщеної в них інформації, зробити доступним сучасним та майбутнім споживачам документальний спадок минулого – обов'язок усіх установ, які мають фонд книжкових пам'яток» [2].

Краєзнавча робота посідає важливе місце в діяльності бібліотек: знайомство з історією рідного краю, прищеплення інтересу до історії, відновлення історичної пам'яті народу, становлення національної свідомості, виховання гідності і справжнього патріотизму. Краєзнавча робота нині є пріоритетним напрямом діяльності бібліотек. Це не тільки всебічне усвідомлення географічних та історичних аспектів та особливостей певного краю, а й аналітичний синтез вивчення широкого кола імен видатних діячів культури, мистецтва, літератури, громадських і політичних осіб, вчених, пов'язаних з краєм фактом народження, творчою діяльністю та внеском у його розвиток.

У відділі рідкісних та цінних видань НБУ для дітей (далі – Бібліотека) ведеться копітка робота зі збору інформації про кожне видання та представлення її користувачам. Цікавими і пізнавальними є відомості про творчість та діяльність видатних митців української культури, благодійників, засновників книгозбірень, які безпосередньо жили і активно працювали у місті Києві та на Київщині. Фахівцями відділу підготовлено низку вебресурсів, електронні покажчики та довідники, успішно функціонують вебпроекти. Усі ресурси розміщено на сайті бібліотеки і закумульовано у розділі «**Віртуальний музей книги**».

Насамперед затребуваними та відвідуваними на сайті Бібліотеки є тематичні вебвиставки: **«Колекція «Бібліотеки Дори Доброї» у фондах НБУ для дітей»** [3], **«Перші безоплатні бібліотеки для дітей м. Києва»** [4] про організацію діяльності спеціалізованих просвітницьких установ для підростаючого покоління у нашому місті. Саме ці ресурси висвітлюють зміст та інформують користувачів про сформовані колекції у фонді відділу рідкісних та цінних видань Бібліотеки, є результатом планомірної роботи з формування колекцій пам'яток друку та писемності і, безумовно, свідчать про наявність та розвиток пошукового напрямку в її діяльності. Що є джерелом для нових досліджень, змістовного опрацювання фонду, забезпечення збереження та раціональної доступності для наукових і просвітницьких цілей.

При візуальному ознайомленні з фондом, гортаючи сторінки видань, привернув нашу увагу штамп «Детская библиотека Д.Ю. Доброї. Киев, Прорезная, 5». Завдяки фаховій літературі ми виявили цікаві відомості про життя та діяльність Дори Доброї як непересічної особистості та високоосвіченого фахівця, що стояла у витоків заснування спеціалізованих бібліотек для дітей.

З відібраних видань зі штампом цієї бібліотеки у 2015 році сформовано Колекцію «Бібліотека Дори Доброї», яка налічує 206 примірників книг іноземними мовами, зокрема 57 – німецькою, 27 – французькою та 6 – англійською. Серед українських авторів представлено лише російськомовне видання Марко Вовчок «Сказки и были» (1904 року).

Ще наприкінці XIX-початку XX століття широкі кола інтелігенції звертають особливу увагу на культурно-просвітницьку діяльність серед дітей та підлітків і особливу роль бібліотек у цьому. Бібліотечна справа розглядалась як галузь позашкільної освіти, а бібліотеки для дітей сприймалися як вагомі просвітницькі осередки. У своїй діяльності великого значення книзі, читанню, бібліотеці надавали відомі прогресивні особистості В. Науменко, С. Сірополько, С. Русова. Когорту цього товариства однодумців справедливо доповнила талановита педагог, активна громадська діячка, членкиня Бюро «Киевского Фребелевского Общества для содействия делу воспитания», спадкова почесна громадянка м. Києва, благодійниця Дора Юделівна Добра. Вона заснувала у серпні 1909 року в Києві першу приватну, окрему спеціальну бібліотеку для дітей, підлітків, які навчаються у гімназії, та спеціалістів, що працюють з дітьми. Саме Дорою Доброю започаткована, розроблена і застосована на практиці «дитяча бібліотечна педагогіка», якої на той час не існувало. Її кредом було, що бібліотеки повинні не тільки мати та видавати дітям корисні, змістовні та високохудожні книги, а й активно сприяти вихованню читача з дитинства, прищеплювати йому звички та вміння, які залишаться на все життя.

Бібліотека активно обслуговувала читачів; займалася формуванням якісного фонду; популяризувала книги та періодичні видання; організовувала виставки-продажі вибраних дитячих творів та брала участь у виставках дитячих книг, організованих Фребелівським товариством; вела заняття з творчого розвитку дітей; проводила вивчення читацьких уподобань; реалізовувала просвітницьку роботу з батьками; здійснювала методично-консультативну діяльність з питань організації діяльності бібліотек Одеси, Харкова, Миколаєва, та інших регіонів. Невдовзі Бібліотека Дори Доброї стала науково-методичним центром бібліотек м. Києва з надання практичної допомоги у створенні окремих бібліотек для дітей та організації книгозабезпечення; виховання і наукового ставлення до вивчення проблем дитячого читання.

Першочерговим завданням бібліотеки Д. Доброї було якісне змістовне формування бібліотечного фонду. Серед критеріїв якісної хорошої книги передбачалось: доступність за змістом і відповідність віковому розвитку дитини; зацікавленість, необхідність спонукати читача думати, відчувати та уявляти прочитане; правдивість відображення оточуючого світу; простоту, образність та виразність мови; привабливий вигляд та художні ілюстрації. Книги повинні впливати на розвиток у дитини позитивного відношення до життя.

У фонді приватної бібліотеки на момент відкриття нараховувалося 1839 томів: з них російською мовою 1493 томи, іноземними – 346. Варто відмітити той факт, про який писала Дора Добра на сторінках журналу «Новости детской литературы» (1914, № 9-10), що характерною особливістю Києва був попит на книги іноземними мовами. Крім того, це було ще й багатомовне місто, тому виникла нова вимога до бібліотеки – наявність книг на рідній для дитини мові. Книг українською мовою не було, оскільки попит на них був недостатньо чисельним [1]. На основі вивчених джерел, з'ясували, що у бібліотеці Д. Доброї активно опрацьовували рекомендаційний список україномовних видань, який упорядковувала Софія Русова.

Знову ж таки на книгах фонду відділу рідкісних та цінних видань нашу увагу привернув штамп «Лига защиты детства». Відібравши книги з цією печаткою, була сформована небагаточисельна Колекція книг благодійного товариства «Ліга захисту дитинства», яка налічує лише 48 примірників. З'ясували, що ініціатором створення окремих бібліотек для дітей у м. Києві було товариство «Лига защиты детства», утворене у 1914 році. Членом-засновницею цього Товариства була Олена Абрамівна Гальперіна-Гінзбург (1883-1922) – одна з перших жінок-юристок. Мешкала вона в м. Києві, де займалася журналістикою і громадською діяльністю. У 1916 році Товариство відкриває першу безоплатну бібліотеку-читальню для дітей, при якій було створено оправну майстерню, проводилися голосні читання, бесіди, влаштовувалися екскурсії та пізнавально-виховні

прогулянки. Працював тут також дитячий клуб «Читання з ліхтарем», фонд бібліотеки становив 2 тис. назв, ним користувалося 3 тис. дітей і підлітків – переважно це були діти робітників і ремісників. Організаторами роботи з читачами були педагоги і представники прогресивної інтелігенції, студенти, які працювали тут на громадських засадах. У вересні 1917 року Товариством було відкрито другу дитячу бібліотеку-читальню з аналогічним напрямом роботи. Бібліотека «Лиги защиты детства» активно співпрацювала з приватною бібліотекою Дори Доброї.

Значна увага приділяється дослідженню видань, рекомендованих для включення до Державного реєстру національного культурного надбання. Видання цього періоду цінні ще й тим, що належать до окремо виділеної унікальної колекції **«Книги для дітей XIX – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України для дітей»**. Кількість видань Колекції становить 420 назв, які побачили світ у 1819-1923 роках, масив цих видань є основним джерелом вивчення і популяризації, основою проєктів, започаткованих у відділі рідкісних та цінних видань. Окрасою колекції можна назвати унікальне видання талановитого художника, літератора Михайла Жука, який самотужки за допомогою підручних матеріалів надрукував віршовану авторську книжку-картинку «Зайчик» (1923). Саме ця книжка виявилася з дарчим написом М. Жука вченому-мовознавцю А. Кримському. Завдяки змісту напису, ми дізнались, які обставини спонукали художника випустити в домашніх умовах з підручних матеріалів лише 10 примірників цього видання. Крім того, більше 20 примірників видань у фонді відділу проілюстровані художником-графіком Петром Лапиним, який плідно співпрацював з видавництвами Києва у 1920-1930-х роках. Це казки «Колобок» (1921) та «Вовк, собака і кіт» (1918), байка «Лев і Пролев» (1919) автора С. Руданського, а також чисельні твори І. Франка та В. Тодосіва, Б. Грінченка та інших.

У фонді рідкісних та цінних видань зберігається багато книг, створених митцями, які народилися на Київщині, навчалися у мистецьких навчальних закладах Києва, або їхній період творчості був пов'язаний з містом. У **«Віртуальному музеї книги»** Бібліотеки розміщено електронні ресурси, присвячені таким особистостям. Наприклад, про творчий і життєвий шлях українського художника-літератора Михайла Жука можна дізнатися, переглянувши вебресурс **«Білим і чорним хотів би я бути»**. З 1896 року він навчався у рисувальній школі Миколи Мурашка у місті Києві, проявив себе здібним учнем, викладачі йому пророкували велике майбутнє. Він з відзнакою – срібною медаллю – закінчив Краківську академію красних мистецтв. Його пензлю належить понад 20 портретів визначних діячів української культури кінця XIX-початку XX ст. Михайлу Жуку судилося жити і творити в буремні часи «Розстріляного Відродження», і саме йому випало на долю створити і зберегти портрети митців тієї трагічної доби. Вражає мужність цієї людини, попри

всі небезпеки, він не знищив жодного портрета, а дбайливо зберігав свій доробок. Крім того, понад два десятиліття творив також і Жук-письменник, перу якого належать поезії, оповідання, психологічні етюди, новели, п'єси, літературознавчі статті, казки для дітей зі своїми малюнками. У фонді відділу зберігаються книги автора: «Казки» (1920), «Дрімайлики» (1923), «Зайчик» (1923), сценка-забавка «Годинник» (1926), «Прийшла зима» (1927).

У 2023 році започатковано новий проєкт **«Творці української книжки: повертаємо імена»** [5] – цикл презентацій (інформаційне дос'є), що висвітлюють творчий доробок художників-ілюстраторів, які плідно творили у 20-30-х роках минулого століття. Відомості про деяких митців або відсутні взагалі, або інформації дуже мало. Підготовлено і розміщено вісім випусків ресурсу на сайті. Перший випуск присвячений живописцю, художнику театру **Івану Мартиновичу Бурячку**. Ілюстратор І. Бурячок (справжнє прізвище Боряк, мистецькі псевдоніми І. Буруля, Невір, Нев) першу художню освіту отримав у Київській рисувальній школі М. Мурашка, закінчив Краківську академію мистецтв. Особливою ознакою в ілюстрованих ним книжках для дітей, є домінуюча роль малюнка над текстом. У фонді відділу можна переглянути малюнки художника у виданнях «Українські народні казки, вибрані для дітей» (1910), збірочці С. Черкасенка «Маленький горбань та інші оповідання» ([1911]), «Казки» Захаріса Топеліуса, виданих у 1908 році. Окремий випуск **«Творячи прекрасне – творив вічне...»** присвячений художнику-графіку Охріму Івановичу Судоморі, який навчався у Лаврській іконописній майстерні у класі Івана Їжакевича, потім у Київському художньому училищі. Ілюстрував переважно дитячі книжки, мав самодостатній авторський стиль та досконалу техніку виконання. Наймовірні видання з його малюнками зберігаються у фонді відділу: «Війна Грибів з Жуками» (1919), «Бім-бом, дзелень-бом!» (1919), «Прибадашка» (1919), «Коза и семеро козлят» (1927), твори Гаїнни Коваленко «Як люди їздять» (1928), Чубук Г. «Бур'яни» (1928), Донченка О. «Івасик рибалка» (1928), Забіли Н. «У морі» (1928).

Третій випуск циклу присвячений українському театральному художнику, графіку, майстру мозаїки, ілюстратору дитячих книжок – **Борису Крюкову** (псевдонім – Іван Усатенко). Мистецьку освіту він здобув у Київському художньому училищі (1913-1917 рр.), його викладачами були Михайло Бойчук та Юрій Нарбут. У 1923-1940 роках Борис Іванович працював декоратором у Київському театрі опери та балету ім. Т. Шевченка. Проілюстрував понад 500 книг. Співробітничав із видавництвами «Культура», «Книгоспілка», «Слово». У фонді відділу зберігаються видання з яскравими ілюстраціями художника, серед них – «Коза дереза» ([1929]), «Пожарня» ([1931]), «Нумо, хто кінець знайде?» ([1929]), «Про свинку-щетинку чорнесеньку спинку» (1930) та інші.

Онлайн-ресурс «**Микола Погрібняк: майстер книжкової графіки**» розкриває талант художника-педагога, який народився в сім'ї хліборобів у селі Козацькому Звенигородського повіту що на Київщині (нині Черкаська область). Хист до малювання виявився доволі рано. Микола Степанович захоплювався настінним розписом. Як викладач усе своє життя приділив вихованню молодих митців та самодіяльних художників. Понад 20 назв книжечок для дітей з ілюстраціями Миколи Погрібняка є окрасою фонду відділу. Це книжечки з «Серії народніх байок і казок», виданих у 1920 році: «Журавель цибатий і синиця-вдовиця», «Дурна ворона», «Зайчик-побігачик», «Лисичка-сестричка й кум Лис», «Мишка-Шкряботушка», «Медвідь-косолап», «Сизокрилий орел». А ще видання І. Труби «Як гриби збиралися воювати з жуками» (1917), В. Олександрівна «Чижикове весілля» (1917), збірки «Малюйте, діти!..» (1919), «Нашим діткам загадки» (1926) та інші.

Бібліотека повинна виступати основним зберігачем інформаційних ресурсів, бути навігатором у безмежному масиві інформації та популяризувати свої фонди, висвітлювати діяльність просвітницьких закладів, життєвий та творчий шлях митців на теренах рідного краю.

Використана література:

1. **Добрая Д.** «Детская Библиотека» Д.Ю. Доброй в Киеве [Електронний ресурс] / Д. Ю. Добрая // Новости детской литературы. — 1914. — № 9-10. — С. 1-7. — Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/elibrary/Book/Show/128> (дата звернення: 25.09.2025). — Назва з екрана.
2. **Ковальчук Г.** Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах [Електронний ресурс] / Г. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. книги. — Київ: НБУВ, 2004. — 644 с. [С. 5]. — URL: https://irbisbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/00000388.pdf
3. **«Колекція «Бібліотеки Дори Доброї» у фондах НБУ для дітей»** [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України для дітей : [вебсайт]. — Режим доступу: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=7103>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 25.09.25).
4. **«Перші безоплатні бібліотеки для дітей м. Києва»** [Електронний ресурс] : (до 100-ї річниці з дня відкриття бібліотек для дітей, ініційованих благодійним товариством «Ліга захисту дитинства») // Національна бібліотека України для дітей : [вебсайт]. — Режим доступу: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=7439>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 25.09.25).

5. **«Творці української книжки: повертаємо імена»** [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України для дітей : [вебсайт]. — Режим доступу: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=10486>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 25.05.25).